

uns havia crescut, per altres estava més *gras*, qui 'l trobava més colrat -->, Noller (*Pap.*, 194). Certes accepcions més sui-generis són també força generals: 'pingüe, molt profitós': «los blats d'Urgell y d'Aragó hi abocaven a torrentades los carros, y era negoci *gras* no dexar-los passar endavant, provehit com estava 'l país de salts d'aygua y bons molins», Noller (*L'Escanya-pobres*, 1884, 141). *Dijous gras* 'el darrer abans de quaresma' (usual fins al més Alt Pallars, Areu, 1933). *Volta grassa* 'cúpula' («id. o bóveda: fornix, testudo, concameratio», OPou, *TbPu.*, 91; continua usual almenys en comarques del NE.: b. emp., Pals, 1958). En relació amb *terra grassa* 'la dotada d'ingredients que la fan fèrtil' [Llull] hi ha *calç grassa*, usual especialment en contrast amb *calç viva* i amb *calç amara* (Llar, 1959), oposat a *calç seca* a Planès de la Perxa: «a la Bauma de la Canarida hi ha un forat que hi feien *calç grassa*» (1959).

El ll. clàssic CRASSUS 'gras' no ha deixat descendència verament popular en cast. ni en portuguès però sí a totes les altres llengües germanes: oc. i fr. *gras*, it. *grasso*, roms. *gras* etc. En lloc de CRASSUS, en efecte, cal admetre que la llengua parlada introduí generalment GRASSUS, com deixà assentat Meyer-Lübke, forma ja documentada en fonts de baixa època: alguna inscripció, i algun autor vulgar, com Pelagònius, del S. iv d. C.: M.-L., *KJRPh.* II, 71; *Einführung*, 142; es tracta d'un canvi fonètic que observem en certs casos paral·lels i que fou ajudat per la influència del quasi-sinònim GROSSUS 'gruixut' (millor Moll en *AlcM* que en la *Gram. Hist.*, § 123).

Per la banda Nordoest l'àrea de la nostra paraula passa bastant més enllà de les fronteres de la llengua, almenys fins al centre de l'Alt Aragó: «lo que yé de-baixo de la tripa del puerco yé *graso*», Bielsa, tal vianda «tiene *byeñika* de *graso*», Torla (1955). En sentit figurat s'ha pres modernament del llatí clàssic la variant *cras*: *error cras*, *ignorància crassa*, *crasíssima*, amb l'abstracte *crassitud* (tots, Belv.). També es prengué, i ja antigament, igual que el fr. *crasse*, com a nom femení, substantivat, de certes substàncies espesses: «los muntaners deven fer la pegunta bona e ben cuyta e leyal, sens mescla de terra e de cendra; e no-y deu aver nuyla sutzura; mas todavia la deven vendre e liurar que sia pegunta sola, sens costeres de terra ni de cendra, ne d'altra mescla, ne *craça*», *CostTort.* (ed. Ol., 72); i en la Lleuda del mateix codi «quintar de *craça* de cera, 2 drs.» va entre *l'erba cuquera* i *l'erba colera*; d'ací un derivat *escrassa* que a Cadaqués designa certa matèria mineral o vegetal de les roques costeres (versos de l'Avi Firmo, programa de festes de 1974, 6e).

DERIV.: De *cras*, *crassa*: *crassitud*; *crassetat*; *crasós*; *cràssula*; *crassulàcies*.

De *gras*. *Grassal*. *Grasset*; *grassell*; *grassó*; *grassilló* m. 'llardó' ross.; adj. 'grassó' «un sacerdot moreno, *grassilló*, ab semblant d'amohinat, cobert lo cap per un casquet de vellut negre -->», Noller (*Pap.*, 138). *Grassàs*. *Grasse(s)a*; *grassor*; *grassura*; *grassum*; + *grassot* 'clapa de sembrat espès' (Mataró, *BDLC* IX, 296),

i *Camp del Grassot*, vell suburbi barceloní (que alguns canvien en *d'en Grassot*, crec sense raó). Però *grassa* subst f. (sinònim de *greix*), *grassós* i *engrassar* (per 'greixar', 'lubricar') i *desengrassar* són grossos castellanismes, ja denunciats abans de Fabra, combatuts sense vacil·lació per aquest, jo mateix, i molts altres (deplorom que últimament, alguns correctors, molt sever amb la llengua viva, semblen transigir amb tals vocables de l'estil publicitari, comercial i pseudo-tècnic); en canvi potser no és castellanisme el comarcal *grassera* 'gibrell de rentar plats', 'greixera' (contra el que diu *AlcM*; cf. *DBal.*); *esgrassadora?*; *engrassir*.

En català antic coexistiren llarg temps com a sinònims els substantius *greix* i *graixa* (parcialment concretats): aquest el tenim des de Muntaner: «les naus que xivernaven a Brandís, a la primavera carregaven, per anar a Acre, de pelegrins e d'oli e de vi e de *graxa* e de forment» (*NCl.* VII, 16.14); després el veig especialment en alguns docs. rossellonesos («de tot oli e liquor e de tota *graixa*», a. 1335, *InvLC*, s. v., i *Fouché*) i mallorquins («aportaran a la dita illa *gra*, *graxa*, vi e altres vitualles», a. 1401; *BSAL* IX, 273, cf. M. Niepage, *Mallork. Urkundensprache*, Halle 1909, p. 6, que es refereix a algun altre). *Greix* no és menys antic [Valls, 1314] i ha restat viu en totes les èpoques; «endiablada / --- / responia / dins l'esperit --- / ha tocat, pega, / neta y entrega, / ha tocat pex, / neta, sens *grex*, / restant la mà / ---», JRoig (*Spill*, v. 5794); «pres les caçoles del *greix* que fet havia, --- e posà les dites caçoles les unes prop de les altres, e mès-hi foc» en un capítol de la part de Galba (?) del *Tirant* (*Ag. iv*, 26).

Modernament segueix en els escr. Renaix.: «en el nen --- la pobresa de *greix* permetia més a la sanc transparentar-se per la finíssima pell», Noller (*Pap.*, 143); *posar-hi greix* 'exultar': «dotat de gran --- orgull, imaginava que son nom havia d'anar de boca en boca, essent objecte de xances y brometes, de les quals hi posaria un pam de *greix* son irreconciliable adversari» Vidal Val. (*Rosada d'estiu*, 227). Fins avui segueix essent un mot d'ús general i conegut en tots els dominis dialectals; 1 entre l'ús del cat. central i el d'altres parlars incloent-hi la part pirinenca i pre-pirinenca del Prínc. hi ha avui la diferència que en aquesta es diu també del llard del porc i en aquell no: *gréix* substitueix, doncs, el barceloní *llard*, no sols en el Gironès² i Emp., sinó també en el Ripollès (StJAbad., 1930), i fins el Pall., si bé en aquest, aplicant-se alhora a la 'cansalada' (Farrera etc.), el llard el distingeixen dient-ne *gréix dols* (Cardós i Vall Ferrera, 1933-4); també eiv. («*greix*: manteca de cerdo», PzCabr.).

L'oposició fonètica *greix*/*graixa*, un amb é l'altre amb á s'explica fonèticament a causa d'una ajuda harmonitzant de la -a, paral·lela a *queix*/*caixa* i *feix*/*faixa*, regla indicada per Grammont (*RLR* LXII, 487) i corroborada per mi en *LleuresC* (p. 250) contra un suggeriment insostenible de Fouché (seguit per Moll, *Gr. Hist.*, p. 83); en harmonia amb casos com *neix*/*nasca* ~ *naixa*, *freixe*, *créixens* etc.

Morfològicament és versemblant partir d'una base